

פתח דבר

יהודה שנהב

תוצאות הבחירות שהתקיימו במאסר האחרון נתפסות בשיח הציבורי כשינוי שמשמעותו ניסוח מחדש של קווי המתאר הפוליטיים. במקום הגמוניה של ימין טריטוריאלי וכלכלי יוצב עתה בשלטון מרכז שפוי, שיחד עם השמאל הציוני יעדיף תהליך מדיני על פני קיפאון ויטפל במשבר החברתי החריף שנגרם עקב מדיניות האוצר בשנים האחרונות. מרכז זה ינהל מדיניות של "התכנסות", שפירושה נסיגה מחלק משטחי הגדה במטרה להגדיר את גבולות הקבע של מדינת ישראל ולשמור על הרוב היהודי שבתוכה. עמדה זו זוכה לחיזוק מניצחון החמאס בבחירות האחרונות לרשות הפלסטינית, ניצחון שהעצים את רטוריקת ה"אין פרטנר" המקובלת בישראל.

אני מבקש לחלוק על קריאה זו של המציאות הפוליטית, הן במישור המדיני והן במישור החברתי-כלכלי. סדר היום הפוליטי החדש, על כל גרסאותיו, הוא המשך ישיר של התבניות הפוליטיות הישנות. תוכנית ה"התכנסות" אל גבול קבע אינה מבשרת את סיום הכיבוש, אלא להפך: היא משתמשת בפירותיו כדי לספח לישראל את גושי ההתנחלויות הגדולים באמתלה של סיום הכיבוש, לספח חלקים גדולים ממזרח ירושלים ולחלק את הגדה המערבית לארבעה קנטונים גדולים, שימנעו כינון של ריבונות פלסטינית בעלת רצף טריטוריאלי. בין אם תצטרף מפלגתו של אביגדור ליברמן, "ישראל ביתנו", אל הממשלה ובין אם לאו, מצעה מאפיין את הקוד הפוליטי של סדר היום ה"חדש" – בתוצאותיו אם לא בכוונותיו. ליברמן הוא לאומן ציוני, אולם בניגוד ללאומנות הטריטוריאלית של שאר מפלגות הימין הקיצוניות הוא מבקש לקדם סדר יום המבוסס על חיזוק האתנו-לאומנות, אפילו במחיר של ויתורים טריטוריאליים מסוימים. ליברמן מקדם אידיאולוגיה פוליטית שאפשר למצוא כמות באירופה כיום, בין השאר תחת הכותרת "רב-תרבותיות", שעיקרה התחזקות האתנו-לאומנות (הנלווית לגזענות, לטיהור אתני ולקסנופוביה המומרת באתנופיליה) והיחלשות הלאומנות הטריטוריאלית.¹ במונח זה סדר היום של ליברמן (חיזוק המרכיב האתנו-לאומני) וסדר היום של המרכז-שמאל (הפרדה תוך שמירה על רוב דמוגרפי) דומים להפליא במתוויהם. שני סדרי היום הללו נכונים לויתור טריטוריאלי מינימלי, שכן הם רואים בו רע הכרחי שנועד לשמר

¹ ראו Alberto Spektorowski, 2000. "The French New Right: Differentialism and the Idea of Ethnofilial Exclusionism," *Polity* XXXIII (2, Winter): 283–303; Alberto Spektorowski, 2003. "Ethnoregionalism: The Intellectual New Right and the Lega Nord," *The Global Review of Ethnopolitics* 2 (3): 55–70.

ולחזק את הדומיננטיות של האתנוס. התוצאה המיוחלת אינה סיום הכיבוש, אלא ניצולו להשגת שיווי משקל בין שאיפות (לאומיות) טריטוריאליות לשאיפות (אתניות) דמוגרפיות. שהרי גם הסיום לכאורה של הכיבוש בעזה ותוכנית ה"התנתקות" שנלוותה לו אינם מסמנים את סיום הכיבוש, אלא את המשכו באמצעים אסטרטגיים אחרים. מה שקורה כיום ברצועת עזה הוא ביטוי מובהק של עמדה זו. העמדת הפנים של סיום הכיבוש בעזה רק העמיקה את האסון הפוליטי וההומניטרי שהמיטה ישראל על החבל.

גם הדיבור על תיקון החברה והכלכלה נגוע בהעמדת פנים עמוקה. קשה להפריז בעוצמת המהפכה הניאו-ליברלית המתרחשת כיום בישראל. היא שולחת זרועות ארוכות אל רבדיה השונים של החברה ומפרנסת את תורת הכלכלה, את תורת המשפט, את האתיקה, התרבות והפוליטיקה ואת הפרקטיקות של המדינה בחינוך, באוצר, ברווחה ובבריאות. בחסותה הופכים חייהם של אנשים רבים – חולים, נכים, עניים ואסירים – לחשופים ולפגיעים. באמצעות המהפכה הניאו-ליברלית מתרצת המדינה את דלדול סל התרופות ומטשטשת את ההבחנה בין עיתונות לבידור, בין ספרות לסחורה ובין ידע אקדמי למוצר צריכה. בחסותה מוצדקת התעשרותם המופלגת של מעטים והפיכתם של רבים לעניים, וכן ההפרטה של זכויות ריבוניות, כמו ניהול בתי הסוהר, והעברתן לידי חברות כוח אדם.

את שורשיו האידיאולוגיים של הפרויקט הניאו-ליברלי אפשר לאתר בשנות הארבעים של המאה ה-20 באוסטריה ובשנות החמישים בארצות הברית. הקבוצה האוסטרית בראשותו של פרדריק הייק עיצבה את סדר היום שלה לא רק כפרויקט כלכלי, אלא גם כפרויקט פוליטי המקדם חירות. אסכולת שיקגו בראשותו של מילטון פרידמן קידמה את השוק כערך עליון, מתוך קשר הדוק למערך התרבותי של המלחמה הקרה. תורותיהם של הייק ושל פרידמן רכשו לגיטימציה עולמית לאחר שהשניים זכו בפרסי נובל לכלכלה בשנות השבעים. בד בבד, ב-11 בספטמבר 1973 (אירוע שנהוג עתה לכנותו "מיני 11 בספטמבר") ביצעה ארצות הברית ניסוי כלים בניאו-ליברליזם בצ'ילה, כשסייעה לרודן אוגוסטו פינושה בהפיכה נגד שלטונו הסוציאליסטי של סלבדור איינדה. הפרויקט האידיאולוגי-פוליטי הזה נוהל בידי הנרי קיסינג'ר בסיועם של תלמידי אסכולת שיקגו, שהפכו ליועציו של הרודן פינושה.

בראשית שנות השמונים עוצב הפרויקט הניאו-ליברלי כפרויקט מדינתי, המבוסס על נסיגה לכאורה מן הכלכלה ועל פטישיזציה של רעיון השוק החופשי. ככזה פיתחו ואימצו אותו מרגרט תאצ'ר באנגליה, דנג קסיופינג בסין ורונלד רייגן בארצות הברית. הפילוסופיה הכלכלית של רייגן ושל צוות יועציו – הידועה בכינוי "רייגנומיקס" – מתבססת על "כלכלת צד ההיצע". זוהי תיאוריה כלכלית שהתבססה על יצירת הון פנוי מלמעלה כמנוע לצמיחה, על שימוש בכלים מוניטריים על חשבון הכלים הפיסקליים ועל שמירה על אינפלציה נמוכה בלי קשר להשלכותיה על התעסוקה ועל האבטלה. פול וולקר, שהתמנה לנשיא ה-Federal Reserve של ארצות הברית בסוף שנות השבעים, הוא שקידם את תפיסת הפונדמנטליזם של השוק, הגורסת שהכלכלה היא אוטונומית ושהחברה משובצת בתוכה ולא להפך. היחיד ולא החברה נתפס כיחידת ההתייחסות העיקרית (בשפה הסוציולוגית

מכונה התפיסה "אינדיבידואליזם מתודולוגי". העוני, כך נטען, הוא תוצר של חולשת הפרט ולא של החלטות פוליטיות ומבניות. תפיסה זו מגולמת במשפט המפתח שטבעה תאצ'ר: "אין דבר כזה חברה. יש רק אינדיבידואלים". הניאו-ליברליזם האינדיבידואלי מצא לו בעלי ברית בקרב האינטלקטואלים הליברלים, המאמינים בפרויקט המודרניסטי-פסיכולוגיסטי של עיצוב האינדיבידואל וטיפוחו, וגם בקרב אלו המקדמים את הפרויקט העכשווי של ביטול האידיאולוגיות הגדולות.

המהפכה הניאו-ליברלית בישראל זכתה לתאוצה משמעותית בשנות השבעים, עם הזמנתו של מילטון פרידמן לייצג לממשלת ישראל, ובשנות השמונים עם התוכנית הכלכלית ליישוב המשק. אדריכלי המהפך הכלכלי משמאל ומימין, שמעון פרס, יצחק מודעי ומשה ניסים, השתמשו בתקנות לשעת חירום כדי לחוקק את חוק ההסדרים (1985) – חוק בלתי דמוקרטי, שלא לומר טוטליטרי. הם האיצו את הפרטת השירותים הציבוריים וחזקו את הקשר בין הון לשלטון פוליטי. חשוב לזכור שהפרויקט הניאו-ליברלי שואב את עוצמתו מהתורה הכלכלית שהוא מייצג, אולם זהו פרויקט תרבותי של אינדוקטרינציה. כפי שניסחה זאת מרגרט תאצ'ר: "הכלכלה היא המתודה, אך המטרה היא לעצב את הנשמה". זהו מקרה קלאסי של מנגנון הגמוני המייצר הסכמה רחבה. בשנות התשעים הוקם בירושלים מרכז שלם למחשבה שמרנית, הפועל באופן שיטתי לייצור מנגנוני הסכמה אידיאולוגית ברוח הניאו-ליברליזם והניאו-קונסרבטיזם האמריקני. שלטון שרון-אולמרט-שלום-נתניהו-פרס-לפיד הכריז בתורו מלחמה על המעמדות המוחלשים והאיץ את מגמת הפרטה המסוכנת, שכללה לא רק מכירת חיסול של נכסים ציבוריים, אלא גם הפרטה של זכויות ריבוניות כמו ניהול בתי הסוהר, ניהול התעסוקה (תוכנית ויסקונסין), ניהול בתי הספר (ועדת דוברת) וניהול השיטור בערים. שלטון זה הגביר את האבטלה ואת השימוש המושחת בחברות כוח אדם וריסק כל מנגנון של סולידריות אנושית. את המגמות הללו קשה כבר לעצור. גם תיקונים כמו הגדלת שכר המינימום או החזרה של חלק מקצבאות הזקנה והילדים שקוצצו יתקשו לעצור את התהליך המסיבי של שינוי המבנה המעמדי ושל חלוקת ההון בישראל. יש להדגיש כי לא רק הימין הכלכלי מאמין באידיאולוגיה הניאו-ליברלית. גם השמאל המדיני גרס במשך שנים שהפחתת ההשקעות בכיבוש ובהתנחלויות תביא כסף רב יותר לשכונות. זוהי ראייה מוגבלת מאוד של הקשר בין כלכלה לפוליטיקה. האידיאולוגיה הניאו-ליברלית מבוססת על העברת הון לחזקים כמנוע לצמיחה כלכלית, ועל כן היא אינה מעודדת העברת הון למוחלשים, גם אם זה מצוי באמתחתה. ההבחנה בין ה"מדיני" ל"כלכלי", כפי שהיא מוגדרת בשיח הציבורי, גם היא מלאכותית. לאידיאולוגיה הניאו-ליברלית תפקיד מרכזי בניהול הכיבוש בשטחים (כשם שיש לה תפקיד מרכזי בניהול הכיבוש בעיראק), כפי שמראים גדי אלגזי במסתו על מטריקס בבילעין (בגיליון הבא), או דניאל גוטוויין במסתו על ההיבטים המעמדיים של הכיבוש (בגיליון 24 של תיאוריה וביקורת, אביב 2004). שני נושאים אלו – הכיבוש והתפשטות המגמה הניאו-ליברלית – נידונים בהרחבה בגיליון שלפנינו.

שני מאמרים בגיליון מנתחים היבטים שונים של החיים בשטחי כיבוש. מאמרה של

אידוס ברוורמן עוסק בהריסת בתים של פלסטינים במזרח ירושלים. בהתבסס על כ-30 ראיונות עומק עם פקידי שלטון, עם אנשי משפט, עם אנשי תכנון ועם תושבים פלסטינים, היא משרטטת את יחסי הגומלין בין הפעולות השלטוניות של המדינה, של החוק ושל ההתנגדות להריסת. ברוורמן מראה כיצד המדינה משתמשת בטכנולוגיות של חוק ושל ביורוקרטיה שלטונית כדי להפקיע אדמות, לייחד את המרחב ולייצר את "אי-החוקיות" המגדירה את המושא להריסה. "אי-חוקיות חוקית" זו – שהיא תמונת המראה של "היעדר החוק בחסות החוק" – מתאפשרת הן תוך שימוש ישיר בצבא כובש (מצב המלחמה) והן באמצעות פרקטיקות שליטה קולוניאליות כגון ביורוקרטיה, כלי מיפוי, משפט ותיאטרליזציה של ההרס. במאמר אחר בגיליון שואל אריאל הנדל אילו חושים אנושיים זוכים לבכורה במצב של כיבוש. הוא בוחן את יחסי הגומלין בין הקול, השמיעה, המבט והראייה. לדבריו, תפקידו של חוש השמיעה באזורי כיבוש גדול יותר מתפקידו באזורים אחרים, ועם זאת הוא מצביע על כך שלאחרונה מתמסדות פרקטיקות המנטרלות את חשיבותו והופכות את חייהם של הפלסטינים תחת הכיבוש לחשופים יותר.

איתן בריינסקי מרחיק אותנו במאמרו אל ראשית המאה ה-20 כדי לעמוד על הקשר המורכב בין הפרויקט הציוני לבין התרבות האימפריאלית הבריטית. המאמר סוקר את הפנטזיות הקולוניאליות שהיו טבועות בעבודתה של המשלחת המיוחדת של הקונגרס הציוני לחקר הטריטוריה במזרח אפריקה. מה מלמדת אותנו משלחת זו על תשוקותיה החבויות של הציונות באשר לאדם הלבן, על צבעו של היהודי ועל היחס של היהודים לטריטוריה שאינה ארץ הקודש? אלו הן מקצת השאלות האמפיריות שבהן עוסק בריינסקי, שאלות שהן מעין תמונת מראה של ספרו שראה אור זה עתה, ובו הוא מנתח את הדימוי של ארץ הקודש בתרבות האימפריאלית האנגלית.²

בגיליון שני מאמרים תיאורטיים. מאמרו של אמיר בן-פורת מבקש להעריך את מעמדו של מה שהוא מכנה "מודל הציר" בכתיבתו של מרקס – מודל המאופיין בעיקר בערכאה המטריאלית-כלכלית – ולאורר תיקונים תרבותיים שונים במודל זה. בכתיבה קולחת, גם אם לא לגמרי חדשה, הוא סוקר את מהלכיהם התרבותיים של גיאורגה לוקאץ', של אסכולת פרנקפורט, של לואי אלטוסר ושל ז'ק לקאן, שביקשו לרכך את מודל הציר, לעדכן אותו ואף להציב בפניו ערכאה תרבותית סימטרית. מאמרו של בן-פורת מזמין דיון פורה במציאות בישראל של ימינו, ובמיוחד בקשר בין מעמד, זהות, כלכלה ותרבות. עוד בגיליון מאמרו של פייר בורדיה, "ביקורת השיח המלומד", בתרגומו של גדי אלגזי שהוסיף הקדמה מרעננת מפרי עטו. מאמר זה, שהתפרסם לראשונה ב-1975, הטרם מבחינה תיאורטית כיוונים ששימשו בסיס לכמה מעבודותיו של בורדיה בשנות השמונים והתשעים. המאמר עוסק בייצור הידע ומנתח כיצד מעמדו של הידע מאורגן באמצעות אסטרטגיות של

Eitan Bar-Yosef, 2005. *The Holy Land in English Culture, 1799–1917: Palestine and the Question of Orientalism*. Oxford: Oxford University Press

ניכוס, קאנוניזציה, הבניה של גבולות ממשיים ומדומיינים בין שדות, מניפולציה בהון סמלי ושימוש באקטים פולחניים בפרשנותם של טקסטים.

מאמרם של יוסי דהאן ויוסי יונה משלים את עבודת הביקורת שלהם על המהפכה הניאו-ליברלית בתחום החינוך. במאמר קודם, שהתפרסם בגיליון 27 של תיאוריה וביקורת (סתיו 2005), מיקמו דהאן ויונה את המהפכה הניאו-ליברלית בהקשר האידיאולוגי הרחב יותר שבו היא מתרחשת, והצביעו על פרדוקס מובנה לכאורה של התחזקות המדינה והיחלשותה בה בעת. מצד אחד, המדינה מחזקת את ריבונותה על ידי עיצוב סובייקטים לאומיים וחיוזוק סדר היום האתנו-לאומי. מצד אחר, המדינה מקצצת בתקציבים ומפקירה את נכסי צאן הברזל של מערכת החינוך לידי מנגנוני השוק וההפרטה. במאמרם בגיליון זה בוחנים דהאן ויונה את הפרדוקס הניאו-ליברלי אל מול האידיאל של שוויון הזדמנויות בחינוך. הם מצביעים על כך שאידיאל שוויון ההזדמנויות — השגור בדוח מן השפה ולחוץ — נשחק הן על ידי ההפרטה וההסחרה של החינוך והן על ידי הכפפת החינוך של ילדי ישראל למטרות כלכליות ואינסטרומנטליות. שני המאמרים גם יחד מצביעים על כך שמדיניות משרד החינוך מקדמת סדר יום אנטי-חברתי, המצמיד את סדר היום הניאו-ליברלי כמה צעדים קדימה.

מאמרה של אילנה סובל עוסק במעמד החריגות והשיגעון בכתיבתה הסיפורית של דליה רביקוביץ. במהלך תיאורטי מורכב, ותוך דיון בתיאוריות של ייצור סובייקט נשי, מראה סובל כיצד מייצרת רביקוביץ ביקורת על השיגעון. תוך שהיא נענית לכאורה להבחנות המסורתיות בין "שפוי" ל"בלתי שפוי", רביקוביץ מערערת בה בעת על קטלוגו של האחרון כאחר אילם ומאפשרת לו להשמיע את קולו ולדבר באופן מרשים: "לדבר על השיגעון ואת השיגעון". לדברי סובל, המהלך הרדיקלי של רביקוביץ בסיפוריה הוא אחד החשובים והמשפיעים בתחום הכינון של סובייקטיביות נשית, חריגה או משוגעת בתרבות הישראלית. עוד בגיליון תיק עבודות של אלכס ליבק עם הקדמה מאת מאיר ויגודר, היועץ האמנותי של תיאוריה וביקורת. תיק העבודות מציג תצלומים של אנשים הממתינים בתחנות אוטובוס בירושלים בתקופת השיא של אינתיפאדת אל-אקצא. ליבק מזהה בצילומיו — וויגודר מנסח במילים — את הקשר בין מקריות, אדישות ושגרה, כשברקע אי-אפשר שלא לראות עד כמה חייהם של הממתינים חשופים ומאוימים יותר מחיי החזקים והעשירים מהם. זהו עוד היבט מעמדי של הכיבוש ושל תוצאותיו.

בגיליון חמש מסות. תמר קפלנסקי מבקשת להגדיר את צבעו של פרנץ פנון בספרו עור שחור, מסכות לבנות, ובוחנת כיצד הוא מתמלכד בין האוניברסליות של סארטר לפרטיקולריות של תנועת הנגריטוד. מסותיהם של יונית נעמן ושל כרוך שמעוני עוסקות בהיבטים שונים של זהות מזרחית; מסתן של דליה מרקוביץ' וקציעה עלון מנתחת את התערוכה "הפרדה", העוסקת בהפרדות שונות במרחב ובתודעה הישראליים; ואפרת נחושתיאי מנתחת את "סאבלימינל והצל" ואת מקומה של מוזיקת הרפא החדשה בתרבות הישראלית.

בגיליון הקודם חנכנו מדור ספרים חדש בעריכתן של טל ארבל, רונה ברייר-גארב

ואורנה יואלי. כפי שהצהירו העורכות באותו גיליון, המדור מורכב משלושה חלקים: ספרים העוסקים בפולמוס ציבורי, ספרים העוסקים בדיסציפלינה בשינוי, וטקסטים שאינם ספרי עיון אך אפשר לחלץ מתוכם קווי מתאר של תופעה שיחנית כלשהי. בגיליון זה כולל המדור ארבע סקירות: *מיכל גבעוני* על ספרי "עדות"; *ז'וזה ברונר* על טראומה, טרור ובריאות הנפש; *תמר אלאור* על תרגומים של קלאסיקה אנתרופולוגית בהוצאת רסלינג; ו*ערן נוימן* על המוזיאון ההיסטורי החדש ביד ושם.